

9. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях. – Р. на-Дону, 1996.
10. *Кривенький В.* Анархисты / В. Кривенький, В. Єрмаков // Родина. – 1993. – № 5-6. – С. 70–76.
11. *Лебеденко А. М.* История анархизма в Украине (кон. XIX – XX вв.) / А. М. Лебеденко. – К., 1995.
12. *Локерман А. С.* По царским тюрьмам / А. С. Локерман // Каторга и ссылка. – 1925. – № 4 (25). – С. 185–189.
13. *Махно Н. И.* Мятёжная юность (1888–1917) / Н. И. Махно. – Париж, 2006.
14. *Мещерский А. П.* Особенности, партийный состав политической ссылки в Сибири в конце XIX – начале XX века / А. П. Мещерский // Ссылные революционеры в Сибири (XIX в. – февраль 1917 г.): [сб. науч. тр.]. – Иркутск, 1973. – Вып. 1. – С. 125–143.
15. *Мионов Б. Н.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства : В 2 т. – СПб., 1999. – Т. 2.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 268, оп. 1, спр. 132 (Далі – ЦДІАК України).
17. ЦДІАК України. – Ф. 335, оп. 1, спр. 84.
18. Там само, спр. 2110.
19. Там само, спр. 2249.
20. *Щербаков Н. Н.* Численность и состав политических ссыльных Сибири / Н. Н. Щербаков // Ссылные революционеры в Сибири (XIX в. – февраль 1917 г.): [сб. науч. тр.]. – Иркутск, 1973. – Вып. 1. – С. 199–242.

Надійшла до редколегії 13.09.2008 р.

УДК 94.37 (477.63) «XIX»

Ю. І. Суздальєва

Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ГЕНЕЗА ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ У ПОТРАКТУВАННІ В. ВИННИЧЕНКА

Аналізується становлення та сутність поняття політичної еліти у філософській системі В. Винниченка на матеріалі роману «Лепрозорій».

Поняття еліти потрапило до кола метафізичної проблематики ще на етапі зародження філософської науки. Зважаючи на важливість коректної відповіді про сутність та шляхи становлення елітарної особистості для кожного суспільного ладу на певному хронологічному етапі його поступу, зрозумілим і закономірним є те, що кожна історична епо-

© Ю. І. Суздальєва, 2008

ха висувала власний концепт останньої, заснований на базових цінностях і уявному ідеалі, що мав перейняти на себе роль визначального в усіх сферах суспільного буття суб'єкта.

Серед мислителів, чії праці містять розробку поняття політичної еліти, яскраво виділяються імена Платона, Конфуція, Н. Макіавелі, Т. Карлейля, Ф. Ніцше, А. Тойнбі, Х. Ортеги-І-Гассета, М. Вебера. В українській філософській думці розробку основних аспектів теорії елітарності зазвичай пов'язують з роботами І. Франка, В. Антоновича, М. Костомарова, М. Грушевського, Д. Донцова. Останнім часом чимало дослідників прагнуть привернути увагу до вагомого внеску у розробку зазначеної проблеми представників української діаспори. Скажімо, В. Стець указує на доробок Д. Дорошенка, І. Лисяка-Рудницького, Н. Полонської-Василенко та інших [3, с. 2]. Цей список можна доповнити ще багатьма іменами.

Метою нашої статті є спроба соціально-філософського аналізу становлення та сутності поняття політичної еліти у політико-філософській концепції українського митця, філософа та державотворця початку ХХ століття В. Винниченка.

Перебуваючи в еміграції, В. Винниченко не знайшов місця у «діючому складі» української діаспори. Знаходячись у своєрідному відчуженні від політичних подій безпосередньо в Україні і пізніше – в Радянському Союзі, і не здобувши достатньої підтримки і розуміння своїх поглядів серед існуючих за кордоном різноманітних діаспорських осередків, В. Винниченко все ж не полишав творчих пошуків заради майбуття українського народу. Його філософська позиція, на нашу думку, має безумовну цінність ще й з точки зору становлення, оскільки, викристалізувавшись із переосмислення європейської та східної філософських традицій, вона мала яскраве українське підґрунтя й базувалась передусім на особливостях національного характеру. Саме переплетіння національного і загальнолюдського, конкретно-історичного і універсального, позачасового і позапросторового модусів у текстовальному та позатекстовальному дискурсах його романів зумовлюють актуальність і самотність філософсько-художнього доробку автора.

Одним із основоположних концептів у філософсько-соціологічній теорії В. Винниченка є поняття політичної еліти, досить своєрідне обґрунтування якого прослідковується в одному з останніх романів «Лепрозорій». Для глибшого аналізу наведемо тлумачення поняття «еліта», що його подає сучасний «Філософський словник»: «еліта (від фр. elite – краще, відбірне, вибране) – назва (часто – самоназва) вищої соціальної групи у системі соціальної ієрархії» [4 с. 996]. Перші філософські обґрунтування поняття еліти містяться у моделі ідеальної

держави Платона. Дещо пізніше з'являються ідеї «правлячого класу» (Г. Моска), «циркуляції еліти» (В. Парето), «залізного закону олігархій» (Р. Михельс). Двадцять століття позначене філософськими розробками у галузі теорій елітарності, що пов'язані з іменами Дж. Шумпетера, К. Маннхейма, Х. Зиглера, Г. Лассуела та інших [4, с. 997]. До найпоширеніших же потрактувань поняття еліти, що функціонують у сучасному соціумі, В. Стець, наприклад, зараховує: «...меншість, що здійснює найважливіші функції в суспільстві і має найбільшу вагу та вплив; осіб, які володіють позиціями влади; ...порівняно невелику групу, члени якої займають провідні позиції в політичному, економічному, культурному житті суспільства: відповідно політична, економічна, культурна еліти; людей із високим суспільним статусом, завдяки якому вони впливають на соціальний процес; харизматичних особистостей; осіб із найбільшим престижем, багатством, статусом у суспільстві; організовану меншість суспільства, орієнтовану на владу; тих, хто володіє формальною владою в організаціях і інститутах, що визначають соціальне життя; ...найбільш кваліфікованих фахівців, менеджерів та вищих службовців у системі бюрократичного управління тощо» [3, с. 7].

Керуючись запропонованим поділом, спробуємо дослідити сутність поняття елітарності у згаданому романі В. Винниченка «Лепрозорій». Одразу ж зазначимо, що якщо у деяких сучасних теоріях присутнє позитивне розуміння меншості, котра в силу різних обставин здобула право на «механізми» керування масами, то «Лепрозорій» презентує вельми недвозначну позицію стосовно походження й сутності наявної політичної верхівки. Основа його суспільної теорії ґрунтується на переконанні, що все людство без винятку хворе на невиліковну хворобу, викликану розладом фізичних і духовних сил кожного окремо взятого індивіда, яка має назву «дискордизм». Оскільки хвороба ця тисячоліттями вкорінювалася в організмах людей і в «соціальному організмі» загалом, ми припинили помічати її прояви і подекуди почали навіть отримувати задоволення від того, що насправді руйнує наше буття, позбавляє природного, гармонійного, а відтак – щасливого існування. Й у цьому, відповідно до переконань автора, полягає основний підступ дискордизму – найважче переконати хворого у тому, що він потребує допомоги, а те, що він вважав нормальним життям – є лише проявами нечутної хвороби, або ж, користуючись термінологією В. Винниченка, – «духовної прокази». Зважаючи на всепланетарний масштаб поширення дискордизму, у романі все людство ототожнюється з всесвітньою проказею, або ж лепрозорієм. Професор медицини, пан Матур, виражаючи, на наш погляд, думку самого автора, наводить

беззаперечні докази такого ототожнення, знаходячи їх у повсякденному житті пересічних громадян. Одним із знакових моментів роману є пояснення причини виникнення і розповсюдження дискордизму на прикладі соціалістичної Росії: «Ви придивіться пильніше: в чому саме в Росії виявляється різниця й нерівність між прокаженими? Ви думаете: в помешканні, в одежі, культурних цінностях? Ні, це все там досить погане й більш-менш рівне для всіх. Єдине, що не рівне і для горішніх не погане – це їжа... Головним чином за їжу, за можливість мати спочатку білий хліб, а потім за маслечко до нього, а ще далі за біфштекси, за ікру, за шампанське, переважно за це там брат убивав і вбивав брата, батько сина, діти продавали й продають батьків, за це прокажені горішні (з Кремля та його оточення), що зветься там «компартією», гнітять прокажених унизу і тримають над ними свою диктатуру» [2, с. 41]. Але подібна ситуація характерна не лише для окремих країн. Характеризуючи сучасний етап розвитку світової людської спільноти, автор устами професора констатує: «Послухайте політичних ораторів, почитайте газети, подивіться новинки кінематографа: бий, ріж, хапай за горло, души. Такі їхні теми. Найрадикальніша жорстокість вже нікого не обурює, не лякає, можливість майбутньої війни, отруювання газами цілих міст, страшні страждання отруєних мирних людей, дітей, жінок – усе це вважається майже за нормальне» [2, с. 33].

Діяльність соціально-політичної верхівки також повністю підпадає під визначення прокажельні, оскільки декларовані пріоритети не співпадають з реальними моделями поведінки, але, навіть розуміючи це, суспільство приймає їх за норму: «Всяка страшна жорстокість, котра діється, всяка найфантастичніша дикість, всякий найутопічніший вияв егоїзму вважається за можливе і реальне. Які-небудь окремі люди, часом цілком нездарні, нікчемні, тільки люто жорстокі можуть мільйони людей мучити, катувати, тримати в тюрмах, посилати на смерть, топтати, і це не вважається за фантастику» [2, с. 47].

Одним із найістотніших моментів є те, що роман містить дослідження першопричини перетворення людської спільноти на прокажельню всесвітнього масштабу. В. Винниченко, відповідно до засад своєї етико-філософської системи конкордизму, вбачає всі негаразди сучасного суспільства у відірваності від природного способу життя, у неправильному харчуванні, яке позиціонує людського індивіда у протигагу іншій живій природі, а тому порушує кругообіг природної «живої» енергії, що здатна підтримувати здоров'я, красу, відчуття радості, гармонійності та справедливості у людині. Роман містить відповідь також на питання, що ж примусило людину вдатися до «неприродно-

го», дискордистського способу життя. Причина перетворення людини із щасливої, гармонійної істоти у хворе і найнещасніше створіння на землі має принаймні дві зумовленості, що полягають, по-перше, в обставинах об'єктивних, як-то кліматична криза, нестаток «природного» харчу, вимушене задоволення інстинкту самозбереження та виживання; і, по-друге, обставинах суб'єктивних, які закладені у людській сутності, у підсвідомому прагненні до задоволення, отримання насолоди. Таким чином, людина виявилась жертвою власноруч створеного парадоксу – застосовуючи силу свого розуму для пристосування «неприродного» харчу, щоб вижити, вона виявилась настільки майстерною, що почала отримувати задоволення від нього, а коли це задоволення втратило статус винятковості, почала вигадувати й інші – хутро, дорогоцінності, тютюн, алкоголь, наркотики. Але крім матеріальних джерел отримання задоволення людина виявила більш витончені та універсальніші джерела, які, в свою чергу, можуть забезпечити більш винахідливого індивіда й усім вищезазначеним. Таким джерелом стала влада. Опинившись у кризовій, незвичній ситуації, деякі індивіди, в силу різних обставин, виявилися більш спритними, швидше змогли зрозуміти механізми впливу на розбурхану масу і, скориставшись з цього, поступово почали нарощувати власні методи підкорення інших, більш слабких і розгублених індивідів. Така ситуація поступово сприяла накопиченню у них не лише матеріальних благ, особистісних переваг, але й загостренню інстинкту егоїзму, що розпалював гіпертрофоване ставлення до себе як до виняткової особистості і, як наслідок, – уявлення про меншовартість «маси». Слід зазначити, що в описаному моменті прослідковується співзвучність поглядів В. Винниченка з теорією Е. Канетті, котрий описав співвідношення маси і влади в одній зі своїх книг («Маса і влада», 1960). Наступним кроком у формуванні такої еліти, за В. Винниченком, стало бажання посилення влади, збільшення її закритості, «кастовості». Цікавим моментом теорії українського мислителя є те, що він доводить гіпотезу про спільність походження політичної і релігійної влади. Порівнюючи ставлення до політичних і релігійних лідерів, до концептуальних партійних документів і священних релігійних книг, методів впливу на своїх «послушників» та силу віри їх у правоту декларованих переконань, В. Винниченко робить висновок про спільність не лише висхідних позицій, а й кінцевої мети як політичних, так і релігійних еліт. Окреслену ідею презентує міркування Івонни про взаємодію різноманітних соціальних спільнот: «... мені було зрозуміло, через що вони всі, одверто чи таємно, сварилися між собою ... старалися захопити кращі місця під сонцем і боролися між собою. (А чи то є боротьба за володіння мільйонами універсальних

рабів, чи за володіння впливом на мільйони мас, хіба в суті це не однаково?)... їм той вплив був потрібний задля того, аби краще і швидше скинути зі своїх пліч горішніх прокажених і визволити людство з прокажельні... тому вони ... готові були в ім'я правди, добра і любови на найкричущу неправду, на найбільше зло і на ненависть та жорстокість до всіх, хто не згоджувався з ними» [2, с. 22].

Гіпертрофованість власного егоїзму – ось, за В. Винниченком, основна ознака сучасної йому політичної еліти. Причому у зазначеному моменті, як і в багатьох інших, не може не привернути уваги дуалістичне поєднання національного і загальнопланетарного компонентів як неподільної цілісності, до якої в результаті повинно прийти у своєму поступальному розвитку людство. На користь цього свідчить використання автором «наскрізного» місця дії – змальовуючи події у Франції, В. Винниченко неодноразово згадує події у Радянському Союзі, Росії (навіть посилає одного з найпалкіших прибічників соціалістичного режиму, ідеалом для якого є реалізація його у Росії, до Москви), вдається до паралельного аналізу постатей світових політичних лідерів, як-то Сталін, Гітлер, Муссоліні: «Герої, вожді!.. Просто хворіші за інших... Гіпертрофіки! Дискордисти! От вони хто ... Сотні тисяч років напружування, гіпертрофії інстинкту егоїзму, це вам жарт? Ми тепер каліки, і прості смертні, і герої, всі. У нас тепер постійний, хронічний дискордизм. У нас вічне непогодження з собою... А через те ми – або безвольні неврастеніки, або крикливі гістерики, спрямовані в бік одної гіпертрофованої сили, або дрібні егоїсти, які вміють тільки підкорятися тому, хто лупцює нас або задовольняє наш маленький егоїзм» [1, с. 55–56].

Отже, керуючись поглядами В. Винниченка, доходимо висновку про «хворобливий» характер сучасної авторові правлячої у суспільстві меншості, або ж політичної еліти. Не реальними лідерами, наділеними рисами, необхідними для виходу із «всесвітньої прокажельні», а навпаки – найбільш хворими і засліпленими індивідами вважає він тих, хто знаходиться на вищих щаблях лепрозорію. Із переміщенням хворого вертикальними щаблями прокажельної хвороба має здатність загострюватися. Тому навіть ті прокажені, що шляхом заворушень і революцій «вилізли на плечі» тих, що раніше займали панівну позицію, починають поволі призвичаюватись до попередніх механізмів та методів впливу на «нижніх» прокажених, нічим не відрізняючись від попередньої «верхівки». Причина цього криється у тому, що «гіпергеройзм, бажання панування є хронічною, спадковою нашою властивістю. Багатство, влада – це не що, як наркотик, – як морфій, кокаїн, героїн, алкоголь, тютюн тощо» [2, с. 50] – підсумовує автор. Така ситуа-

ція є наслідком як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, але вихід з неї, що є найголовнішим моментом теорії українського мислителя, все ж є. Він полягає у самоусвідомленні власної «духовної прокази» і в бажанні самого хворого стати на шлях зцілення. Без власного бажання, вільного волевиявлення, що ґрунтується на самоідентифікації себе не об'єктом чиеїсь чужої, нав'язаної волі, а повноправним, відповідальним суб'єктом, творцем власного, а через власне – і загальносоціального буття, – людство не має шансу знайти вихід з власноруч створеного лепрозорію. «Які ліки можуть вилікувати вас, коли ви не хочете визнати своєї хвороби?» [2, с. 62] – запитує В. Винниченко устами оповідачки роману Іванни. І далі продовжує міркування: «...без знання, що ти хворий, не може бути й думки про лікування... Але щоб кричати про хворобу, про лікування, треба насамперед самих себе хоч трохи полікувати... Як може лікар, який береться лікувати хворих на туберкульоз, харкати перед ними кров'ю? Які будуть у них довір'я і бажання лікуватися в такого лікаря? Меси народні – це пацієнт,.. який вічно, без упину відчуває власну хворобу і прагне видужання. Йому абсолютно наплювати, як звуться ті ліки, котрі його можуть вилікувати. Соціалізм, комунізм, фашизм, конкордизм? Аби дало щастя» [2, с. 61].

Повертаючись до поняття політичної еліти, беремось стверджувати, що проведений аналіз свідчить про зняття пріоритету політичності як ознаки елітарності у філософсько-соціальній концепції українського мислителя взагалі. Зображуючи існуючу правлячу політичну меншість у непривабливих реалістичних аспектах, автор акцентує увагу на справжній винятковості, а відтак – елітарності таких особистостей, як Івонна. Провівши її усіма «колами» соціальних спокус, які так приваблюють безнадійних «прокажених», В. Винниченко ненав'язливо, але досить яскраво показав переваги справжньої елітарності – елітарності позитивної, що дійсно може вивести людство на шлях гармонійного саморозвитку. Заперечуючи панування і бездумне підкорення будь-якій ідеології взагалі – чи-то політичній, чи-то релігійній, – фіналом роману автор утверджує ідеал природності, ширості, свободи вибору, розумність якого забезпечується гармонійним балансуванням усіх людських проявів. До того ж, через декларування рівності кожного, що базується на самоідентифікації і самогармонізації, автор залишає кожній особистості шанс на залучення до «елітарного» суспільства, яким, врешті, на його переконання, повинна стати людська цивілізація.

Бібліографічні посилання

1. Винниченко В. Лепрозорій / В. Винниченко // Вітчизна. – 1999. – № 1/2. – С. 2–63.

2. Винниченко В. Лепрозорій (закінчення) / В. Винниченко // Вітчизна. – 1999. – № 5/6. – С. 20–85.
3. Стець В. І. Елітарність як концепт філософії освіти : [автореф. дис. ... канд. філос. наук] / В. І. Стець / Національний педагогічний університет М. П. Драгоманова. – К., 2008.
4. Философский словарь. – К., 2006.

Надійшла до редколегії 01.09.2008 р.

УДК 94.37 (477.63) «1860-1889»

І. С. Лісниковська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХІВНИЦТВО ЯК ДЖЕРЕЛО ОСВІТНЬОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КАТЕРИНОСЛАВА ПОРЕФОРМЕНОЇ ДОБИ

Розкрито роль та внесок духівництва Катеринослава у розвиток освітянської справи, його благодійна та публіцистична діяльність у пореформену добу.

З часів становлення християнства духівництво відповідало за моральне та духовне виховання суспільства й посіло одне з важливих місць серед усіх інших верств населення. У кожному місті православної частини Російської імперії воно відігравало одну з провідних ролей у його розвитку, стояло біля витоків становлення міст та регіонів, було одним із елементів формування освітньої місцевої та загальноросійської інтелігенції. Катеринослав, незважаючи на недовгу історію, порівняно з іншими містами Російської імперії, є яскравим прикладом формування та розвитку православного духівництва південної частини імперії саме як представника освітньої інтелігенції. Згідно з переписом 1889 р. воно становило 30 тисяч осіб серед загальної чисельності населення Катеринослава [9, с. 87]. Ще на самому початку існування Катеринослава першочерговим завданням влади було будівництво православних храмів, а разом з тим – і навчальних закладів для навчання майбутніх церковних діячів. Ці завдання, незважаючи на основну роботу, і повинно було виконувати безпосередньо духівництво. Поступово з'являлись нові форми прояву для цієї верстви, такі як будівництво недільних шкіл, благодійна діяльність, з появою друкованого церковного органу – редакційна та письменницька робота; церковні